אור הצפון — מריבה במושגי התורה

מריבה במושגי התורהא. כתוב בתורה "ויחר ליעקב וירב בלבן. ויען יעקב ויאמר ללבן, מה פשעי ומה חטאתי כי דלקת אחרי" (בראשית לא). הכתוב מציין כאן שיעקב עשה מריבה בלבן, והבה נתבונן מהי מריבה בלשון התורה.

כבר עמדנו לעיל על המריבה בין רועי אברהם לבין רועי לוט שלא היתה. אלא בדברי הלכה, שבהמתו של אברהם היתה יוצאת זמומה ובהמתו של לוט לא היתה יוצאת זמומה (ראה לעיל במאמר "חובת הסייגים"), ובכל זאת, מכיון שלא היתה נקיה מנגיעה עצמית, נאמר על זה בתורה: "ויהי ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוט". ואברהם נרתע בגלל ריב זה והתריע כלפי לוט: "אל נא תהי מריבה ביני וביניך" (שם ג), ובא לידי כך עד שלא רצה להיות אתו במחיצה אחת ונפרד ממנו מרחק רב כדי להתרחק מן המריבה.

ומצינו עוד יותר מזה שאפילו נענה על ריב, אם הוא מפריז במדת מה בהגבתו, נאמר עליו כאילו הוא רב. כבר הבאנו לעיל (ראה מאמר "עומק הדין") את דברי חז"ל על דור המבול שאף הנגזלים נקראו "רבים אלו על אלו", מלשון מריבה, משום שהיו מחרפים את עושקיהם, ומביא הגר"א אסמכתא לכך (ראה פירוש מהרז"ו על בראשית רבה לא) מהכתוב: "ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל" (משלי כה, וראה דברי רש"י שם שאם על כרחך אתה צריך לריב ולהוכיח עם רעך, מכל מקום סוד אחר אל תגלה וכו'). הרי קוראים איש מריבה אף את האיש שעושקים אותו והוא נאלץ להשיב, אלא שהוא מוסיף דברים שאינם מן ההכרח ודנים אותו בעונשים חמורים כאלה עד כדי מחייתו מן העולם.

ולא עוד אלא מצינו בדברי חז"ל שלא רק מה שיש בו משהו מדין ודברים של מריבה אלא הימנעות מחיפוש דרכי השלום כמוה כמחלוקת. חז"ל אומרים: "ויקם משה וילך אל דתן ואבירם" (במדבר טז) - "אמר ריש לקיש מכאן שאין מחזיקים במחלוקת, דאמר רב: כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר: 'ולא יהיה כקורח וכעדתו'" (סנהדרין קי).

משה ניסה לפייס את קורח שבא לחלוק עליו בפרשה ארוכה ולא נתפייס כמו כן שלח משה לקרוא לדתן ולאבירם כדי לבוא אתם בדברים, והם השיבו לו בחוצפה גדולה: "לא נעלה, המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר וכו'. העיני האנשים ההם תנקר, לא נעלה". ולאחר כל זה קם משה וויתר על כבודו בתור רבן של כל ישראל והלך לביתם כדי לקרוא להם לשלום, והנה אומרים חז"ל שאם משה לא היה הולך לביתם, היה עובר על לאו "ולא יהיה כקורח וכעדתו".

ומופלאים הדברים. המחלוקת של קורח ועדתו מתוארת בתורה ובדברי חז"ל כמחלוקת החמורה ביותר בדברי ימי ישראל המשמשת לדוגמה של גנאי ושמצה לדורות ושהיה צורך לברוא בריאה מיוחדת עוד מימי בריאת העולם (ראה אבות ה:ו) כדי להעניש ולבלוע אותם חיים. והנה קובעים חז"ל שאם משה לא היה עושה כל המאמצים לנסות את כל דרכי השלום כדי לשדל אותם שימנעו מן המחלוקת, היה נקרא בעל מחלוקת כקורח ועדתו. אנו היינו רואים בהעדר מאמץ כזה לכל היותר - שלילת מעלה ברדיפת השלום, בהתאם לכתוב: "בקש שלום ורדפהו" (תהלים לד), אבל בתורה רואים בזה משום מחלוקת חמורה מסוגו של קורח ועדתו ושחלה עליה האזהרה: "ולא יהיה כקורח וכעדתו".

הרי עד כמה דק המושג של מריבה ומחלוקת בתורה וכמה החמירה עליו.

ועדיין לא מצינו את כל חומרת הדברים.

כתוב בתורה: "ויאמר ה' אלי רב לך" (דברים ג) "אמר ר' לוי: ברב בישר, ברב בישרוהו. ברב בישר - 'רב לכם' (במדבר טז), ברב בישרוהו - 'רב לך'" (סוטה יג:). ופירש רש"י "שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ונענש באותה מדה". משה רבינו עשה הכל, ולא חס על כבודו, כאמור, כדי לפייס את החולקים עליו ולהשלים אתם, אבל כנראה נמצא פגם מה בביטויו כנגדם "רב לכם בני לוי". ולא נוקה מפגם זה עד שהקדוש ברוך הוא דן אותו מדה כנגד מדה, ובעת התחננו לפניו שיזכהו להיכנס לארץ דחה את דבריו וציוה עליו להפסיק מתפילותיו באותו ביטוי: "רב לך אל תוסף דבר".

עד כדי כך מחייבת התורה את האדם להתרחק מן המריבה והמחלוקת ומקפידה על כל תגובה ועל כל ביטוי שיש בו משום משמעות בלתי רצויה.

ב. ולאור זה מתבהרים לנו דברי חז"ל על מריבתו של יעקב. אמרו חז"ל: "קפדנותן של אבות ולא ענוותנותן של בנים. קפדנותן של אבות מניין? 'ויחר ליעקב וירב בלבן' מה את סבור שמא מכות או פצעים היו שם, ולא היו שם אלא דברי פיוסים, יעקב מפייס את

חמיו וכו'; ולא ענותנותן של בנים - מדוד, שנאמר (שמואל א כ:א): "ויברח דוד מניות ברמה ויבא ויאמר לפני יונתן: מה עשיתי ומה עוני ומה חטאתי לפני אביך, כי מבקש את נפשי", מזכיר שפיכות דמים בפיוסו" (בראשית רבה עד).

אנו למדים מכאן גדלותם של האבות. על יעקב אבינו עברו בביתו של לבן הארמי תלאות רבות. מן הרגע הראשון שיעקב דרך על מפתן ביתו, התחיל להתנהג אתו בערמה וברמאות: נותן לו את לאה במקום רחל; מקפח את שכרו, למרות עבודתו הקשה והנאמנה, כפי שיעקב מתאר אותה: "הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" (בראשית לא:מ): מחליף משכורתו עשרת מונים ומעליל עליו עלילות שונות (ראה בראשית לא:א-ב והמפרשים שם). ואחרי כל זה, לאחר שיעקב לוקח את שלו ועוזב את ביתו, כפי שה' ציוה לו, לבן רודף אחריו ומתנפל עליו בטענות ומריבות ומרמז לו שיש לאל ידו לעשות עמהם רע (ראה חז"ל על הפסוק "ארמי אובד אבי" (דברים כו) שלבן ביקש לעקור את הכל), ועוד בודק בכל אוהליו וממשש בכל כליו שמא ימצא בהם דבר גניבה.

ולעומת זה הראה יעקב גבורה נפלאה, ולמרות כל הקיפוחים והנגישות במשך כל עשרים השנה שהיה בביתו של לבן, אינו מגיב עליהם כלום ואינו בא כלפיו בשום תביעות ותלונות. ואף לאחר שלבן רודף אחריו להורגו ומתגולל עליו בעלילות ובעלבונות קשים, יעקב אינו תוקף אותו ולא בא אליו בטרוניות, אלא מדבר אתו בלשון רכה ובדברי פיוסים, ועוד הוא מתנצל לפניו כאילו הוא הנאשם: "מה פשעי ומה חטאתי כי דלקת אחרי וכו' וכו'".

והנה מופלא הדבר שעם כל זה, קרויים בתורה אותם דברי ההתנצלות והפיוסים של יעקב בשם מריבה: "וירב יעקב". אמנם לגבי יעקב, מריבה זו כשרה היתה וחז"ל מכריזים עליה לשבח: "קפדנותם של אבות". אבל במקרה אחר לא בדומה של יעקב, יש גם בהתנצלות משום פגיעה בזולת. כשהאדם מתנצל בפני מי שתובעו ומזכה את עצמו, הריהו מחייב בהכרח את חבירו כי אם הוא צדיק בדינו נמצא שחבירו אינו צדיק ויש בזה משום עלבון וחסר כאן ממדת השלמות. חז"ל קובעים שהמדה, הראויה היא: "עלובים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים" (שבת פח), כלומר שאין להשיב כלל על עלבון וחרופים, ואף לא בהתנצלויות ובפיוסים. ואף פיוסיו של יעקב, עם כל הצדק וההגינות שבהם, מתארת אותם התורה בלשון "וירב" והם נקראים בפי חז"ל: "קפדנותם של אבות".

ועוד באו חז"ל והוסיפו, שבמה דברים אמורים שדברי התנצלות ופיוסים במקרים דומים לשל יעקב - אם כי הם מתוארים בלשון מריבה וקפדנות - כשרים הם, אם אין בהם ביטויים של פגיעה, אבל אם מוסיפים להם נימה של פגיעה, למרות שהדברים נאמרים לשם פיוס ומתוך ענוותנות - פסולים הם. ודוד המלך יוכיח! כאמור בנביאים, התנצל דוד לפני שאול וטען כנגדו: "דע וראה כי אין בידי רעה ופשע ולא חטאתי לך" (שמואל א כד:יב) ועוד השפיל את עצמו וקרא עליו: "כלב מת אחרי פרעוש אחד" (שמואל א כד:טו). וגם לפני יונתן שפך את לבו לשם בקשת שלום וטען: "מה עשיתי מה עווני ומה חטאתי לפני אביך" (שם כ). וכנראה שהיתה בדבריו נימה של ענוותנות יותר משל יעקב, כי את דברי יעקב כינו חז"ל: "קפדנות" ואת דבריו תיארו כענוותנות, אבל כיון שהזכיר יחד עם דברי התנצלותו וענוותנותו את העובדה שהוא מבקש את נפשם, ובודאי כיוון לשם תועלת כדי להעמיד את יונתן אוהבו על הסכנה שהוא נמצא בה כדי שיעזרהו להצילו מידיו, ובכל זאת היה צריך להסתייג מביטוי זה שיש בו שוב הזכרת שפיכות דמים המטילה אשמה על שאול, כדרך שנהג יעקב במריבתו עם לבן, ומכיון שלא נמנע מזה מצאו חז"ל פגם בכל דברי התנצלותו וענוותנותו עד שאמרו עליהם "ולא ענוותנותם של בנים".

ונמצא שלא רק מי שמשיב בשעת מריבה דברים מיותרים שיש בהם משום עלבון נקרא בעל מריבה, ולא רק מי שאינו עושה הכל מה שאפשר לשם סיום ושלום הריהו כמחזק במחלוקת, אלא אפילו מי שמפייס בכל דרכי הפיוס והענוותנות, אלא שבשעה שהוא מפייס הוא מזכיר מה שאין ראוי להזכיר, נפסלים כל דברי הפיוס שלו וכל ענוותנותו והם גרועים מדברים שנקראים בתורה מריבה וקפדנות.

ומכאן אנו גם למדים על עומקן של המדות. מדת הענווה היא מהחשובים ביותר, כדברי חז"ל: "ענווה גדולה מכולן" (עבודה זדה כ:). ואילו הקפדנות היא מדה גרועה מאד, עד שחז"ל אומרים: "לעולם יהא ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי", הרי שהזהירו אף מקפדנותו של שמאי שהיתה לשם שמים. ובודאי רב מאד המרחק בין שתי המדות האלו, מקצה אחד אל השני.

והנה חז"ל מכנים כאן את דבריו של דוד: "ענותנותם של בנים" ובודאי ירדו לעומק כוונתם וראו בהם משום מדת הענותנות. ובכל זאת מכיון שמצאו פגם כל שהוא בביטוי פיוסו ובקשת השלום, לא רק נפגמה מדת הענווה אלא העדיפו עליה מדת הקפדנות של יעקב, עד שהכריזו: "קפדנותם של אבות ולא ענוותנותם של בנים".

וכן מצד השני לגבי מדת הקפדנות. לכאורה נראו כאן דברי קפדנות כדברי הכתוב: "ויחר אף יעקב וירב בלבן" אבל מכיון שהיה צורך בהם וחכמת יעקב חייבה במקרה זה את הקפדנות הזאת, נהפכה קפדנות זו למדה טובה שהיא נעשית עדיפה מענוותנות.